

Antrasis atvejis yra toks. Autorė nurodo lyg kitas priežastis, kodėl santykinės reikšmės būdvardžiai su įvairiomis priesagomis ir galūne *-is (-inis, -ienis, -ainis* ir kt.), taip pat sudurtiniai būdvardžiai, neturėdami įvardžiuotinių formų dėl savo tapačios funkcijos su pastarosiomis, vis dėlto negali pakeisti įvardžiuotinių formų. Ji sako: „Den Grund dazu sieht sie (t. y. A. Valeckienė – A. V.) in den engeren Determinationsmöglichkeiten dieser Formen. Ich möchte aber die Ursache weshalb diese Formen die Pronominalform nicht ersetzen können, in einem anderen Grunde suchen, nämlich – in den anderen Funktionen der Pronominalform, die sie außer Determination noch zusätzlich haben könnte“ (p. 76) (pabraukta pačios autorės – A. V.). Mūsų darbe taip pat nurodoma, kad minėtieji būdvardžiai negali pakeisti įvardžiuotinių formų todėl, kad „įvardžiuotiniai būdvardžiai plačiau vartojami. Jeigu imtume tik išskiriamuosius įvardžiuotinius būdvardžius, tai ir jų pakeitimas būtų galimas tik iš dalies“ (LK II 286). Ir tik po to nurodoma, kad minėtieji būdvardžiai, „nors ir turi išskiriamąją reikšmę, bet pakeisti įvardžiuotinių būdvardžių negali, nes išskiria daiktus pagal kitus kriterijus“ (ten pat). Vadinasi, čia prieštaravimo su autorės mintimis nėra, taigi negalėtų būti ir diskusijos.

Nežiūrint čia padarytų pastabų, recenzuojamasis darbas specialistams yra įdomus, jis kelia naujų minčių dėl įvardžiuotinių būdvardžių vartojimo. Autorė, pati būdama lietuvė, gerai suvokia įvardžiuotinių formų funkcijas. Be to, ji dėsto savo mintis lengvai ir suprantamai. Visa įvardžiuotinių formų vartoseną pateikta sistemiskai, priešpastant šias formas paprastosioms. Be to, savo darbu, parašytu vokiečių kalba, autorė duoda progos susipažinti su gana įdomiu lietuvių kalbos įvardžiuotinių formų vartojimu platesniems skaitytojų sluoksniams.

A. Valeckienė

S. K. Chatterji, Balts and Aryans. Indian Institute of Advanced Study. Simla, 1968, XX + 180 p.

Ši knyga išleista pernai balandžio mėnesį Indijoje, Kalkutos mieste. Tai pirmasis bandymas išryškinti baltų ir arijų ryšius ne tik kalbiniu, bet ir istoriniu, kultūriniu bei kitais aspektais.

Knygos autorius Sunitis Kumaras Četerdžis yra žymus Indijos kalbininkas ir visuomenės veikėjas, Kalkutos universiteto lyginamosios kalbotyros profesorius. Tai vienas iš įtakingiausių šių dienų Indijos žmonių, daugelio pasaulio universitetų garbės daktaras, įvairių Azijos, Europos ir Amerikos mokslo draugijų narys. 1952–1965 m. jis buvo Vakarų Bengalijos Senato pirmininkas. Yra paskelbęs kelis šimtus straipsnių bei knygų lingvistikos ir visuomeniniais klausimais anglų, bengalų ir hindų kalbomis. Svarbiausias jo veikalas – „Origin and Development of the Bengali Language“ 1926 (apie 1300 p.).

Prof. S. K. Četerdžis jau seniai domisi baltistikos klausimais ir yra didelis baltų tautų draugas. Pokario metais jis du kartu (1964 m. ir 1966 m.) lankėsi Lietuvoje bei Latvijoje, susipažino ir palaiko ryšius su šių kraštų mokslo atstovais. Recenzuojamosios knygos pagrindą sudarė paskaitos, skaitytos Simloje, Indijos aukštesniųjų studijų institute.

Autorius savo veikalą dedikuoja „seserims ir broliams tarybinėse Pabaltijo Lietuvos ir Latvijos respublikose“. Jis tikisi, jog savo darbu padėsias Europos baltams ir Indijos arijams geriau vieniems kitus pažinti ir suprasti bei ugdyti savitarpio broliškus jausmus.

Knygą sudaro pratarmė, įvadas ir 16 skyrių. Pabaigoje pridėta 20 iliustracijų ir trumpa autoriaus autobiografija.

Pirmajame skyriuje trumpai apibūdinama Indijos tautų ir kultūrų specifika. Ji esanti sąlygojama keturių svarbiausiųjų rasinių bei etninių Indijos elementų, būtent, austroazijatų, mongoloidų, dravidų ir arijų. Arijai – vėliausias Indijos gyventojų sluoksnius, pasirodęs maždaug 1500 m. pr. m. e. po daugiau negu 700 m. trukusio klaidžiojimo iš senosios indoeuropiečių protėvynės, kuria S. K. Četerdžis laiko plačiąsias Eurazijos stepes į pietus nuo Uralo.

Tolimesniuose skyriuose apibūdinama indoeuropiečių civilizacija, jų suskilimas ir naujų kalbų bei kultūrų formavimasis. Daugiausia dėmesio, ypač nuo šeštojo skyriaus, skiriama baltų kalbų bei kultūrų raidai.

Skylant indoeuropiečių prokalbei ir plečiantis jų teritorijai, baltai, autorius nuomone, buvę toliausiai šiaurėje. Slavai užėmę plotą į pietus nuo jų. Arijai tuomet gyvenę į pietryčius nuo baltų. Germanai, keltai, graikai ir daugelis kitų indoeuropiečių buvę į vakarus ir pietvakarius nuo baltų. Tokia padėtis tęsusi maždaug iki antrojo tūkstantmečio prieš mūsų erą vidurio. Per tą laiką indoeuropiečiai susipažinę su žalvario gamyba. Su geležimi pirmieji gavę susipažinti arijai, nuklydę į Mesopotamiją. Šiaurės ir rytų Europoje likusių indoeuropiečių gentims (tai gi, ir baltams) geležies amžius prasidėjęs vėliau.

Baltai ir slavai, lyginant su kitais indoeuropiečiais, ilgesnį laiką buvę nuošaliai nuo pagrindinių kultūros centrų. Ypač ramų gyvenimą turėję baltai, nes slavai nuo pirmojo mūsų eros tūkstantmečio vidurio ėmę rodyti didesnę aktyvumą. Jie ilgą laiką lyg ir sudarę savotišką pylimą, kuris gynęs baltus nuo likusio pasaulio įtakos. Tuo būdu baltai ir likę iki naujųjų laikų viena iš labiausiai konservatyvių tautų, gyvenę toli nuo svarbiausiųjų civilizacijos srovių. Tačiau jų savita kultūra be paliovos rutuliojusis. Geležies amžių baltai pasiekę kartu su germanais ir keltais.

Autorius mano, kad baltai savo kalbos būdingąsias ypatybes suformavę antrojo tūkstantmečio prieš mūsų erą viduryje. Jų kalba

buvo nuostabiai gerai išlaikiusi pagrindinius indoeuropiečių prokalbės bruožus. Tas labai archaiškas pobūdis matyti ir iš šių dienų lietuvių kalbos, tuo tarpu latvių kalba esanti daugiau pasikeitusi.

Senovės baltai garbinę gamtos jėgas, personifikuodami dangų, žemę, saulę ir kitus gamtos kūnus, taip pat upes, ežerus, gerąsias ir piktašias jėgas. Tačiau spekuliatyvinio mąstymo srityje jie nedarę didesnės pažangos. Jų galvosena ir gyvenimo būdas iki krikščionybės atėjimo tebebuve paprasti ir primityvūs, paveldėti iš senųjų indoeuropiečių laikų. Jokių didesnių revoliucijų bei sukrėtimų čia nėra buvę. Vis dėlto visiškai laisvi nuo išorinių įtakų baltai nelikę. Tačiau jie geriau, negu kiti giminaičiai, išsaugoję pirmąsias indoeuropiečių atmosferą.

Autorius tvirtina, kad baltai senovėje buvo užėmę labai didelį plotą. Kurį laiką jie buvo išplitę po visą dabartinę šiaurės ir vidurio Rusiją, nuo Uralo ir Volgos iki Dauguvos ir Vyslos. Jie pasižymėję aukštu metalo dirbinių menu, ypač pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais. Tuomet jų dekoratyvinis metalo apdirbimo menas veikęs kitas šiaurės ir rytų Europos tautas, k. a., suomių, slavų, net germanus, keltus. Šiam savo teiginiui paremti autorius nenurodo jokių argumentų.

Tačiau baltams istorija nebuvo palanki. Iš kadaise didžiulės indoeuropiečių šakos iki šių dienų išliko tik apie 5 milijonus žmonių. Šiuo atžvilgiu baltų istorija knygos autoriui primenanti keltų likimą: pastarieji, kaip ir baltai, ilgainiui labai sunykę. S. K. Četerdžis baltų sunykimą vadina didele prakilnios ir kadaise labai išprususios, gausios ir galingos tautos tragedija.

Knygoje trumpai atpasakojama dabartinių baltų tautų istorija, jų kovos su vokiečių ir lenkų agresoriais. Gražiai charakterizuojami didieji lietuvių kunigaikščiai Gediminas, Algirdas, Kęstutis. Vytautą autorius laiko vienu iš didžiausių baltų ir viena iš reikšmingiausių figūrų Europos istorijoje, vadindamas jį Lietuvos Aleksandru Didžiuoju.

Pabrėžiamas senovės baltų tolerantiškumas. Primenamos pergalingos lietuvių kovos su mongolais bei ekspansija į rytus po to, kai Rusija buvusi mongolų nugalėta. Rusai sveikinę lietuvių karius kaip išvaduotojus iš totorių vergovės, o lietuviai nesikišę į jų religiją ir kalbą, davę jiems gerą administraciją, užtikrinę teisingumą ir asmeninį saugumą.

Prof. S. K. Četerdžis apgailestauja, kad baltų tautų literatūra pasirodžiusi vėlai, o kitų tautų rašytojai nesugebėję suprasti ir įvertinti jų nekrikščioniškos kultūros dorybių. Baltų žyniai ir išminčiai, kaip ir Indijoje, kūrę dainas, poemas, apeigų komentarus ir tradicijas, kurios buvo perduodamos iš lūpų į lūpas. Lietuvių ir latvių liaudies dainos reprezentuojančios tą senovės baltų poeziją. Autorius apgailestauja, kad dainos iki šiol tebėra iš esmės netyrinėtos, kai tuo tarpu indų Vėdai intensyviai tyrinėjami jau beveik 150 metų.

Nepaprastai susižavėjęs baltų kraštų liaudies dainomis ir padavimais, prof. S. K. Četerdžis iškelia kai kuriuos bendrus baltams ir indams motyvus. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie žalčių karalienės Eglės legendą, nurodo vieną indų mitą, pagal kurį princesė Himāl ištekėjusi už gyvačių karaliaus.

Autorius gražiai atsiliepia apie TSRS gyvenančius senovės baltų palikuonis lietuvius ir latvius, apibūdindamas juos kaip subtilius, nuoširdžius žmones, pasižyminčius aukšta vidine kultūra, sugebančius mąstyti, vertinančius taiką, mylinčius dainą ir šokius, muziką ir gėles. Didelių įspūdį daranti lietuvių bei latvių nacionalinė ornamentika ir apdaras. Labai suklestėjusi baltų kraštuose skulptūra, autoriaus nuomone, dabar netgi savo meniniu lygiu esanti aukštesnė, negu daugelyje kraštų, tarp jų ir Indijoje.

Penkioliktajame knygos skyriuje lietuvių kalba lyginama su sanskritu. Konstatuojama, kad lietuvių kalba esanti labiausiai iš visų dabartinių indoeuropiečių kalbų panaši į sanskritą. Duodama lyginamoji abiejų kalbų linksniavimo lentelė. Veiksmazodžių

asmenavimo sistemoje panašumas esąs mažesnis, nes baltai, autoriaus nuomone, yra įsivedę kai kurių naujovių.

Atkūręs keletą sakinių indoeuropiečių prokalbe, prof. S. K. Četerdžis pateikia jų vertimus į sanskritą ir lietuvių kalbą, komentodamas žodžius ir formas.

Šešioliktajame skyriuje duodami baltų folkloro pavyzdžiai (lietuvių liaudies dainos „Mėnuo saulužę vedė“, „Aušrinė svodbą kėlė“, „Po kleveliu šaltinėlis“ ir 16 latvių liaudies dainų strofų), taip pat šių dienų moderniosios poezijos ištraukos (V. Reimerio „Sandalo dūmas“, „Sanskritas“, fragmentai iš A. Pumpuro „Lāčplēšio“, J. Rainio „Darbs un prieks“, M. Kempės „Indijas lakats“, „Divas indietes“ ir kt.) su vertimais į anglų kalbą.

Knygos pabaigoje pridėtas baltų žemėlapis ir keliolika iliustracijų, vaizduojančių senovės indoeuropiečius, arijus, baltus, kai kurias lietuvių bei latvių mitologijos scenas, šių dienų skulptūrą ir kt.

Recenzuojamoje knygoje yra viena kita dabartiniam kalbos mokslui ne visai įprasta mintis ar teigimas. Antai, prof. S. K. Četerdžis hetitų kalbą laiko ne viena iš indoeuropiečių kalbų, bet kalba, giminiška indoeuropiečių kalboms. Indoeuropiečių prokalbė esą kilusi iš senesnės indo-hetitų, t. y. bendros indoeuropiečių ir hetitų prokalbės. Šiuo atveju autorius laikosi amerikiečių lingvisto E. H. Stertevant'o dar prieš karą iškeltos hipotezės¹, kurią vėlyvesni tyrinėtojai atmetė. Žymiausiai komparatyvistai ir hetitų kalbos specialistai, pavyzdžiui, H. Pedersenas, A. Mejė, E. Benvenistas, J. Frydrichas, hetitų kalbą laikė ir dabar tebelaike viena iš indoeuropiečių kalbų, lygiai kaip graikų, slavų, germanų ir kt.

Abejonių kelia kai kurie chronologijos dalykai. Indoeuropiečių prokalbės suskilimą,

¹ Žr. E. H. Sturtevant, A Comparative Grammar of the Hittite Language. Philadelphia, 1933 (ypač p. 29–31).

mutyt, reikia nukelti į gerokai ankstesnius laikus, negu 2500 m. pr. m. e., kaip mano autorius. Baltai atsiskyrė nuo kitų indoeuropiečių bei formavosi į atskirą šaką greičiausiai daug anksčiau, negu knygoje pateikiama 1200–1500 m. pr. m. e. data (p. 66).

Nėra pakankamai įtikinantis autoriaus energingai proteguojamas žodžio *dainà* ryšys su arijų *dhēnā*. Tokiai etimologijai kliudo tolima mūsų *dainai* arijų žodžio *dhēnā* (Avestos *daēnā*) reikšmė „Religion, inneres Ich, Individualität“¹.

Skaitytoją nemaloniai nuteikia knygoje esančios gausios korektūros klaidos. Čia pataisomos tik tos, kurios gali suklaidinti neįgudusį ar su baltų kalbotyra mažiau susipažinusį skaitytoją.

Lietuvių kalbos klaidos: *Kostytis* 129, 130 (= *Kastytis*), *šventiti* 143 (= *šventinti*), *kotos ty esi* 144 (= *kataras tu esi*), *as* 146 (= *aš*), *sejo-me* 149 (= *sėjo-me*), *sėjame* 149 (= *sėjame*), *busiwa*, *busita*, *busime*, *busite* 150 (= *būsiva*, *būsita*, *būsime*, *būsite*), *slove* 153 (= *šlovė*), (*Garsia*-)*vazis* 152 (= (*Garsia*-)*vežis*), *medžies* 153 (= *medžias*), *esti*, pres. *edu*, *eda* 155 (= *ėsti*, pres. *ėdu*, *ėda*), *suo*, gen. sing. *suns* 155 (= *šuo*, gen. sing. *šuns*), *savos* 156 (= *savas*); acc. *diēva* 147 (= *diėvą*), loc. *dievussu* 147 (= *dievuosu*), acc. *ašva* 148 (= *ašvą*), instr. *ašvonis* 148 (= *ašvomis*), dat. *ašvams* < *ašvoms* 148 (= *ašvoms* < *ašvāmus*), gen. *ašvu* 148 (= *ašvū*), *dukte*, acc. *dukteri* 156 (= *duktė*, *dukterį*); *Gyvati*, *Gyvate* 127 (= *Gyvatė*), *Egle* 128, 129, *egle* 129 (= *Eglė*, *eglė*), *Jūrate* 129–130 (= *Jūratė*), *dreve* 153 (= *drevė*).

Latvių kalbos klaidos: *sejām* 149 (= *sējām*), *seja-m* 149 (= *sēja-m*), *mate* 151 (= *māte*), *berns* 152 (= *bērns*), *bralis* 152 (= *brālis*), *brateritis* 153 (= *brātarītis*), *sludināt* 153 (= *sludināt*), *klausit* 153 (= *klausīt*), *zavet* 153 (= *zavēt*), *sest*, *sedet* 153 (= *sēst*, *sēdēt*), *gimsenin* 'birth' 153 (= Old Pruss. *gimsenin*

'birth'), *est*, pres. *edu*, *eda* 155 (= *ēst*, pres. *ēdu*, *ēda*), *sivens* 155 (= *sivēns*), *virš* 156 (= *vīrs*), *priska* 156 (= *prieks*), *presit* 157 (= *prašīt*), *kurtet* 157 (= *kurtēt*), *dzit* 157 (= *dzīt*).

Sen. prūsų kalbos klaidos: *ist* < **est* 155 (= *īst* < **ēst*), *dancis* 155 (= *dantis*).

Pasitaiko labai iškraipytų lietuviškų (mažiau latviškų) pavardžių. Kai kurias nelengva atpažinti, pvz., *Ambrazičius Zonynas* VII (= *Ambraziejus Jonynas*), *Julija Zynantienė* 136 (= *Julija Žymantienė*), *J. Linde Dibilas* 136 (= *J. Lindė Dobilas*), *Bernardas Vorazdzionis* 136 (= *Bernardas Brazdžionis*), *Juzas Grusas* 136 (= *Juozas Grušas*), *J. Marcinhevičius* 136 (= *J. Marcinkevičius*), *Gedyminas Jokubinis* 138 (= *Gediminas Jokūbonis*).

Nepaisant nurodytų trūkumų, prof. S. K. Četerdžio veikalas, be abejo, yra reikalinga ir naudinga knyga. Reikia tikėtis, ji padės Indijos ir baltų kraštų gyventojams geriau vieniems kitus pažinti, autoriaus žodžiais tariant, „to come closer through knowledge and understanding, and sympathy and brotherly feeling“. Siekiant šių tikslų, būtų naudinga, recenzuojamą knygą išleisti lietuviškai ir latviškai. Tada Lietuvos ir Latvijos skaitytojai ne tik galėtų geriau susipažinti su arijų (indų) pasauliu, bet ir pamatyti, kaip į mus žiūri kitų kraštų žmonės, įvertinti didžiojo Indijos sūnaus pastangas suartinti pusės milijardo indų tautą su baltų palikuoniais lietuviais ir latviais.

Z. Zinkevičius

Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, III, Vilnius, 1968, 132 p.

Taip pavadintą instrumentinės (eksperimentinės) fonetikos darbų rinkinį nuo 1964 m. leidžia Vilniaus Valst. pedagoginio instituto Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos laboratorija. Leidinį (pradedant II sąsiuvinium) redaguoja žymus tarybinis

¹ Plg. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg–Göttingen, 1962, 80.